

Gaál János

Szemelvények a középkori Magyarország katonai rendtartásaiából

1. Az előzmények

A középkori Magyarország katonai szabályzatainak (rendeletek, utasítások) vizsgálatakor, azok eredetéből kell kiindulni, amelynek során a korabeli írásos forrásokra támaszkodhatunk. Ismert hadtörténeti hivatkozás VI. (Bölcs) Leo bizánci császár „Taktika” című műve (keletkezett isz. 904 körül), amelyben a honfoglalás kori magyarsággal (nála: türkök) kapcsolatban leírja: Ez a nép egy fő alatt áll, fellebbvalótól kemény és súlyos büntetéseket áll ki elkövetett vétkeiért, nem a szeretet, hanem a félelem tartja őt féken.

A hadrendről is említést tesz: „A harcban... különböző ezredekben, tömören összekötve egymással az ezredek, állnak csatarendben, mellyeket csak kis közök választanak el, hogy egyetlen csatasornak látszódjanak. A főseregen kívül van tartalékerejük ... Málhájuk a hadrend mögött a közelben van, a hadrendtől jobbra vagy balra, egy vagy két mérföldnyire, s csekély őrseget is hagynak vele.”¹

Leo császár fia, VII. (Bíborbanszületett) Konstantin isz. 952. körül keletkezett „A birodalom kormányzásáról (De Administrando Imperio)” című kézikönyve azt tartalmazza, hogy: „Az első fejük Árpád nemzetségéből a soron következő

¹ B. SZABÓ János – SERDÁN Balázs (szerk.): *Honfoglalás*, Budapest, Osiris Kiadó, 2018, 18-19. o.

fejedelem, és van két másik is, a jila (gyula) és a karcha (horka) akik bírói tisztséget viselnek.”²

Nem kevésbé általános citatum Anonymus „Gesta Hungarorum”-ja, amely szerint az „összerződés” esküje előírta: „Ha Álmos utódai közül bárki hűtlennek bizonyulna a fejedelmi személyhez és ellentétet szítana a fejedelem és rokonai között, a vétkesnek éppúgy vére ontassék, miként ők vérükkel erősítették meg Álmos fejedelemnek tett esküjüket.”³

Kézai Simon „Gesta Hunnorum et Hungarorum” című művében leírja, hogy, aki a hadba hívásra nem jelent meg, azt karddal hasították ketté ősi szkíta (szittyia) szokás szerint, aki pedig az ellenséghez szökött, vagy a hadban gyáván viselkedett, azt kiközösítették a nemzet testéből.⁴

Az említett források - a kritikai élű elemzés mellett is - a hadi szabályozás és eljárási rend igen korai létezésére engednek következtetni. Az államalapítást megelőző népvándorlás, honfoglalás, majd a kalandozások korának törzsi, nemzetségi keretei között ugyanis a létezés alapfeltétele volt a népesség általános hadakozási kötelezettsége, amelyet Cziáky Ferenc találóan „néphadsereggént” jellemez.⁵

Salamon Ferenc hadtörténész szerint: „A magyar, a leghitelesebb kútfő, Leo császár Taktikája szerint, monarchikus és erős hadi szervezettel bírt, ami politikai szervezetet is tételez föl. Erős szervezet nélkül a bevándorlás, honfoglalás, s az első negyven évnek csaknem mindig bizonyos győzelme a lehetetlenségek sorába tartozna...”⁶

² B. SZABÓ – SERDÁN: i. m. 27. o.

³ VESZPRÉMY László (szerk.): *Anonymus: A magyarok cselekedetei- Kézai Simon: A magyarok cselekedetei*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 14. o.

⁴ VESZPRÉMY: i. m. 93. o.

⁵ Cziáky Ferenc: *A magyar katonai büntető és fegyelmi jog ezeréves története*, Budapest, Dunántúl Könyvkiadó és Nyomda Rt., 1924, 7. o.

⁶ B. SZABÓ – SERDÁN: i. m. 18. o.

E körülmények között életszerű annak megállapítása, hogy a folyamatos „harckészültség” a -mint láttuk- jól felépített hadszervezet talaján, szükségessé tette a hadba hívás, hadban tartózkodás és a hadviselés feltételeinek, a kötelezettségeknek, illetve a szankcióknak a pontos meghatározását.

Kézai Simon krónikája „ősi szittya szokásokat” említ, amelynek alapján- a korszak sajátosságaira is figyelemmel- a szokásjogi normák érvényesülését tekinthetjük a katonai jogi szabályozás első megjelenési formájának, amely jóval megelőzte a honfoglalás időszakát. Ezt a szokásjogot azonban nem értelmezhetjük önmagában, figyelembe kell venni azokat a kölcsönhatásokat ill. azokat a befolyásoló tényezőket is, amelyek az ősi magyar törzseket a más népekkel (így a baskírokkal, alánokkal, kipcsakokkal, bolgár-törökökkel, kabarokkal) való együttélés ill. érintkezés során érték. Nem véletlenül írja Bölcs Leo az említett művében, hogy a türkök (magyarok) szervezete és hadrendje keveset, vagy mit sem különbözik a bolgárokéétól.⁷

Az ily módon kialakult és nemzedékről-nemzedékre tovább élő hadi szokásjog azután meghatározó, befolyásoló tényező maradt az államalapítást követően is.

Elegendő itt utalni I. László III. dekrétumának 10. fejezetére, amely szerint: „Aki hadban lop, vesszen mindenestől”, avagy II. András 8. dekrétumára: „Ha pedig ellenség támadna haddal az országra, általánfogva mindnyájan (ti. nemesség) tartozzanak elmenni”, továbbá I. (Luxemburgi) Zsigmond V. dekrétumának 7. cikkelyére: „Az, aki a hadseregbe későn jő vagy innen titkon avagy vakmerően eltávozik, fekvő jószágait veszíti.”

Láthatjuk azt is, hogy az államszervezet kiépülése, és ezzel együtt a társadalmi munkamegosztás, a hadakozásra

⁷ B. SZABÓ – SERDÁN: i. m. 174. o.

specializálódott vitézek (miles) megjelenését eredményezte, akik a népesség egyéb rétegeitől elkülönültek.

Ebben az időszakban a király, a királyné, a főpapok, a bárók (főurak) és a királyi udvar tisztviselői (így pl.: főlovászmester, ételmester, ajtónálló, asztalnok, pohárnok) által fenntartott, a kíséretüket, ill. a védelmüket ellátó „magánhadseregben” szolgáló szerviensek, valamint a külhoni zsoldosok képezték ezt a társadalmi réteget.

Később, a XIII. század derekától a király- és mezővárosok, a kiváltságos városok, ill. népek (jászok, kunok, erdélyi szászok, székelyek, „hétlándzsás városok „) hadai, majd a főrendek bandériumai jelentek meg. A bandériumokban már nem nemes személyek, szolgálók és parasztok is részt vettek a hadjáratokban. A vármegyék szervezésében pedig a nemesség felkelő csapatai voltak jelen (inszurgensek).

Az említetteken kívül a hadi táborokban tartózkodó egyes mesterségek üzöi (így markotányos,⁸ borbély, mészáros, kovács) is a hadakozás idejére a katonai rendszabályok alá kerültek.⁹

Jól példázza ezt Báthory István hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára,¹⁰

⁸ Markotányos: a katonák között a táborban étel, ital, és használati cikkek árusításával foglalkozó polgári személy. – KISS Gábor (szerk.): *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2012. 301. o.

⁹ CZIÁKY: i. m. 16, 22. o.

¹⁰ BARABÁS Samu: Báthory István lengyel király hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára (1576-1586), *Hadtörténeti Közlemények*, 1890/III. kötet, 667-674. o.

Eszterházy Miklós nádor articulus levele,¹¹ vagy éppen II. Rákóczi Ferenc Regulamentuma.¹²

A szabályozás az Árpád-korban - az ismert, írott források alapján- kizárólag az egymásra épülő, a korábbi rendelkezéseket részben megerősítő, ill. azokat kiegészítő királyi dekrétumok, majd törvénycikkek útján történt. Összességében megállapítható, hogy a királyi és az ahhoz csatlakozó főrendi, zsoldos ill. városi hadak katonai regularizációja értelemszerűen maradt az uralkodó hatáskörében.

A rendelkezések ismerete, érvényre juttatása azonban nyilvánvalóan, az egyes seregek keretein belül, az azokat vezető főemberek érdeke és egyben felelőssége volt. Ezért írott források hiányában is nagy valószínűséggel állítható, és életszerű annak feltételezése, hogy a különböző „seregtestek” parancsnokai, már ebben a korban is – mint ahogy később ez számos esetben megtörtént –, a saját vitézeik számára egyedi, személyre szabott, írásba foglalt rendelkezéseket adtak ki.

Mindenesetre tény, hogy a szokásjog és az azon alapuló királyi dekrétumok (törvénycikkek) összessége jelentette azt a kiindulási pontot, amely később a katonai szabályzatok (rendeletek, utasítások) kiadását megalapozta.

2. A katonai szabályzatokról általában

A szabályzatok vizsgálata előtt megfelelő distinkciót szükséges tenni. Látni kell, hogy egyes rendelkezések „szabályzat”

¹¹ Esterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 407-411. o.

¹² Melléklet, In: BÖGÖLY Gyula – HAUZINGER Zoltán (szerk.): *Az önálló katonai büntető kodifikáció tricentenáriuma*, Pécs, Kódex Nyomda Kft, 2007, 256. o.

megjelölés alatt általános jellegű, a teljes hadsereg részére kötelező előírásokat tartalmaznak.

Így I. Rákóczi György fejedelem 1645. évi hadi szabályzata a preambulumban egyértelműen megjelöli: „Szükségesnek ítéltük... Generale-edictumunkat (sic!) minden rendbeli hadainknak kiadatni.”¹³ Hasonló Apafy Mihály fejedelem 1682.évi hadi „edictuma” (rendelete), amely szintén a bevezető részében ekként határozza meg szabályzatának jellegét: „...közönséges (általános) edictumunkat kiadni szükségesnek ítéltük. Melyhez képest mind erdélyi s mind Magyarországi minden rendbeli hadaink... magokat alkalmaztatni tartozzanak...”¹⁴

Kétségtelen, hogy ezekben az esetekben a jogalkotási folyamat, az országgyűlés jóváhagyásának hiánya miatt, nem teljes. E szabályzatokat azonban uralkodói akarat hívta életre, tárgyi és személyi hatálya széles körű, rendelkezései általánosak, ezért vizsgálatunk szempontjából nem vehetőek figyelembe. Értelemszerűen nem tartozhat ide a kor legjelentősebb, és egyben első katonai büntető törvénykönyve, a II. Rákóczi Ferenc által kiadott, az 1707. évi Ónodi Országgyűlésen jóváhagyott, „Hadi regulák, és articulusok, edictumok, törvények” sem.

Ugyanakkor vizsgálni kell a Habsburg uralkodók magyar seregek, ill. katonai feljebbvalók részére kiadott egyedi jellegű rendeleteit.

Itt kell megjegyezni, hogy egyrészt a nemesi felkelés jellegzetesen középkori hadszervezeti forma, másrészt Magyarországon a feudális társadalmi berendezkedés

¹³ VERES Endre: Magyar hadi szabályzatok gyűjteménye, *Hadtörténeti Közlemények*, 1911/XII. kötet, 156. o.

¹⁴ CZÍMER Károly: A szegedi veszedelem, *Hadtörténeti Közlemények*, 1891/IV. kötet, 261. o.

gyakorlatilag 1848-ig fennmaradt, amely körülmény indokolttá teszi, hogy az inszurrekcióra vonatkozó, XIX. század elején kiadott szabályzatokat is ebben a tárgykörben tárgyaljuk.

A katonai szabályzatokat kibocsátók köre igen széles. Ki kell emelnünk *I. Zsigmond* magyar királyt, aki 1427-ben adta ki *hadi szabályzatát*, amely az első ilyen jellegű ismert norma.¹⁵ A súlyos bűncselekmények (gyilkosság, erőszak, emberrablás, lopás, templom fosztogatása) mellett részletes szabályokat tartalmaz a kibocsátás helyén, Brassóban, a katonák részéről tapasztalt károkozásokkal kapcsolatban.

II. Ferdinánd Habsburg uralkodó 1616-ban bocsátott ki *hadi szabályokat* a magyar lovasság és a hajdúk számára, amelyben részletesen rendelkezik a különböző szolgálati (katonai) normasértésekről (bűncselekményekről). Ezek egyébként jellemzően megjelennek a szabályzatok többségében. Így a strázsálással (őrség) kapcsolatos mulasztás, árulás, szökés, tisztviselő (előljáró) elleni erőszak.¹⁶

A már említett, *Eszterházy Miklós nádor articulus levele (1631)* szintén tartalmazza ezeket a katonai kihágásokat. *I. Rákóczi György* erdélyi fejedelem is adott ki egyedi hadi szabályzatot (1634), amelyben szerepelnek – egyebek mellett – főbenjáró bűnök (gyilkosság, egyház „felrontása”, sír feltörése, papok fosztása, urak, nemesek házainak „prédálása”).¹⁷ **18** A hadsereg főparancsnokai közül meg kell említeni *Hadik András*

¹⁵ Zsigmond király két honvédelmi szabályzata, *Hadtörténeti Közlemények*, 1892/V. kötet, 586-591. o.

¹⁶ Hadi szabályzatok a magyar lovasság és a hajdúk számára, a harmincz éves háború előtti időszakból, *Hadtörténeti Közlemények*, 1891/IV. kötet, 148-152. o.

¹⁷ *I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata*, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 143-148. o.

altábornagyot, mint aki a magyar lovasság számára bocsátotta ki szabályzatát (1774).¹⁸

A katonai vezetők saját alárendeltjeik számára több utasítást is kiadtak. Így *Teleki Mihály főkapitány utasításban* (1669) a huszti vár kapitánya és várnagyai,¹⁹ *hadi edictum* (1665) címmel pedig Kövár vára részére²⁰ állapított meg magatartási szabályokat. Ezek mellett megtalálhatjuk azokat az utasításokat, amelyeket a vármegyék adtak ki az inszurgensek (nemesi felkelők) szabályozása tárgyában. *Máramaros vármegye előljárói például az 1744.évi magyar nemesi „fölkelés” résztvevői számára adtak ki utasítást.*²¹

A városok rendszerint a várvédők (prezidiáriusok) és a városlakók, ill. a városba beszállásolt katonák közötti kapcsolatot igyekeztek rendezni. *Kassa városa* például két különböző rendelkezést is kiadott. Az első „*edictom*” 1644-ből származik²², a második pedig az 1650.évi *katonai rendtartás*, a generális, a városi bíró, a szenátus és tagjai beleegyezésével.²³

A kibocsátó személye szempontjából kivételes az a XVII. század második felében írt „*edictum*”, amelyet *Pethe*

¹⁸ Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára, *Hadtörténeti Közlemények*, 1896/IX. kötet, 535-553. o.

¹⁹ Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1893/VI. kötet, 292-296. o.

²⁰ Hadi edictum Kövár vára részére 1665-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1891/IV. kötet, 428-432. o.

²¹ A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítások, *Hadtörténeti Közlemények*, 1897/X. kötet, 309-312. o.

²² Kassa város Edictuma 1644-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1919-1921/XX-XXII. kötet, 222-224. o.

²³ Katonai rendtartás 1650-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1918/XIX. kötet, 152-155. o.

Anna úrnő adott ki az „udvarbéli lovas és gyalog rendeknek” (saját udvari hadserege volt!).²⁴

E rövid áttekintés alapján is egyértelmű, hogy a katonai szabályzatok lényegi vonásai a juriszdkcióban nem ragadhatóak meg, hiszen a rendeleteket a legkülönbözőbb rendű és rangú személyek, testületek bocsátották ki. Az azonban látható, miszerint a szabályzatok egy-egy helyszínhez, csapathoz, meghatározott eseményhez, avagy személyhez kapcsolódnak, ezért időbeli hatályuk is korlátozott. Így a tárgyi hatály közelebbi vizsgálata hozhat közelebb minket a specialitások megértéséhez.

3. A szabályozás specifikumai

Korábban már említettük, hogy a dekrétumok, ill. a törvénycikkek által szabályozott -mai értelemben - köztörvényi- és katonai büncselekmények, rövidebb vagy hosszabb formában, valamennyi szabályzatban megjelennek. Vannak azonban olyan részterületek, amelyek szabályozása -az érintett csapatok, személyek, élethelyzetek, adott helyszínek, időszakok és szolgálati feladatok szerint- eltér az általános rendelkezésektől, csak egy-egy szabályzat sajátja. Ezek a speciális normák azok, amelyek a szabályzatok jellegzetességeit adják.

A követendő, illetve tilalmazott magatartási formák nagy változatossága jelenik meg ezekben a rendeletekben.

I. Zsigmond már említett *hadi szabályzatának* a VI. fejezete a lovak legeltetésével kapcsolatban előírja például, hogy: „Ott, hol a hadsereg részére nincsen legelő, és csak annyi fenntartott rét és kaszáló van, amennyi éppen a népnek magának

²⁴ SZENDREI János: Magyar hadi szabályzatok és utasítások a XVII. századból, *Hadtörténeti Közlemények*, 1889/II. kötet, 300-301. o.

elég, ott legeltesse a katonaság jószágát, míg a rét lekaszálva s a széna összegyűjtve nincs; de kaszálás után, erővel, ingyen meg ne fosztassék a nép takarmányától, hanem a takarmány megfelelő áron vétessék meg tőle.”²⁵

Eszterházy Miklós az articulus levelében a harctéren, illetve a hadjárat ideje alatt tanúsítandó magatartásra vonatkozóan előírja: „Ha egy valaki, vagy többen a harctéren megszőknének, a legközelebb lévő szúrjon vagy vágjon közzéjük és ha valaki szökni akart és e miatt agyon vágatik, ez senkinek se tudassék be vétkeül, sőt inkább ilyesmiért nagy köszönetre legyen érdemesítve a tettes.... Ha valaki mások iránt régi vagy új gyűlöletet táplál, hagyja ezt e hadjárat alatt pihenni, és ne számítsa azt, se szóval, se tettel, hanemha törvényesen.... Senkise raboljon ekét, se engedély nélkül ne raboljon, malmokat, sütőkemencéket...bort ne engedjen kifolyni.”²⁶

I. Rákóczi György 1634.évi hadi szabályzata a kapitányok, hadnagyok és alárendeltek viszonyával kapcsolatban elrendeli: „...kapitányink és hadnagyink is senkit vétek nélkül meg ne szidalmazzanak, verjenek alattok valók közül... seregben való menetelésük idején, valakit az hadnagyok akármilyen szófogadatlanságért megtalálnak ütni, verni, elszenvetni tartozzék...”²⁷

Kassa város 1644-ből származó „edictoma” a várbeliekkel és a városi rendekkel kapcsolatban azt tartalmazza, hogy: „Magától sehová ne járjon senki éjszaka hír

²⁵ Kőszeghy Sándor: Zsigmond király két honvédelmi szabályzata, *Hadtörténeti Közlemények*, 1892/V. kötet, 590. o.

²⁶ Esterházy Miklós nádor articulus levele 1631-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 408, 410. o.

²⁷ I. Rákóczy György 1634-iki hadi szabályzata, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 145. o.

(engedély) nélkül, lámpás vagy szövétnek (fáklya) nélkül, kemény büntetés alatt... A porkolábok (őrök) egyik-egyik kapun s másik a másikon legyen éjjel, úgy mint nappal; az szükségnek idején ott is háljon... A két rend, úgymint a presidiáriusok (várvédők) és a városi rend egymás becsületét adja meg... élete veszedelme alatt... A munkának (itt: harc) idején parancsolat nélkül se asszonyember, se gyermek az bástyákon ne járjon, az utcán se sétáljon. Minden háznál elegendő víz legyen kádakban, az tűzre vigyázzanak.”²⁸

Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány *katonai rendtartása (1648)* előírja, miszerint: „...a kémények tiszták legyenek, a városi bírák által gyakorta meglátogatassanak és a rossza le is vonattassék (bontassék); éjjel tíz óra után senki házánál tűz ne legyen... Kapitány uraimék a vitézlő rendet, szegénységre, hogy kolduljanak(!), senkit ki ne bocsássanak. Ha valamely katona este beszáll (a városba), annak a városiak adjanak egy pint (0,5l.) bort, egy darab pecsenyét, lovának szénát, abrakot, ha másnap ott akarna mulatni, semmit sem...”²⁹

A *Wesselényi Miklós nádor* által 1664-ben kiadott, a szendrői tábor rendjét szabályozó „*edictum*” egyenesen fogalmaz: „...az táborhely tisztán tartassék, holmi döggel, és tisztesség szólván, ganejával senki ne bősztse (szennyezze)...”³⁰

Thököly Imre 1676.évi „hadi edictuma” önön védelme érdekében meghatározza, hogy: „Egyik hadnagy, arra rendelt

²⁸ Kassa város *Edictuma 1644-ből, Hadtörténeti Közlemények, 1919-1921/XX-XXII. kötet, 222-224. o.*

²⁹ *Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása, Hadtörténeti Közlemények, 1892/V. kötet, 571., 574. o.*

³⁰ *Sebestény József: A szendrői tábor rendjét szabályozó edictum, Hadtörténeti Közlemények, 1915/XVI. kötet, 226. o.*

szolgáimmal együtt mindenkor sátoromban háljon minden fegyverével készen lévén, s ezek közül is czirkáljon (járőrözzön) fenn egy csak az én sátorom előtt.”

Nem válogat a módszerekben a helyes szolgálati magatartás elérése érdekében: „Fegyverhordozó inasomat, zászlótartómat, dobosomat, trombitásokat, síposokat (a hadnagyok) mindenkor az ő helyekre állatván megváltoztathatatlanul ott jártassák. Az kik különben cselekednek, szép szóval elsőben, azután keményebben, s ha ugyan szófogadatlankodnak, csákányfokkal is tanítsák(sic!) és szoktassák a disciplina megtartásához.”³¹

Egészen egyedi, és – a korra jellemző módon – kivételes, bár a rendelkezés „régí jó szokást említ”, a *Szatmár várának fő-és alkapitányai részére 1678- ban kiadott utasítás* a katonák tisztálkodásával kapcsolatban: „A katonák fürdésében tartassék meg a régi jó szokás, hogy a kapitány és az udvarbíró limitációja (korlátozása) szerint legyen az itt való katonáknak elegendő fürdőhelyek. A németeknek fürdő helyyel nem tartoznak. Zászló alatt (alakzatban) a kimenés.”³²

Speciális, a helyi viszonyokhoz szabott, szolgálati rendelkezést tartalmaz a Kővár vára részére, *Teleki Mihály főkapitány* által, 1665-ben kiadott „hadi edictum”: „Minden takarodó harangozáskor(!), az alsóvári porkoláb uram a bástya sarkánál való pincze ajtajára kívül vesse rá a lakatot, és reggel, amikor a várkapukat megnyitják, nyissa meg”³³

Lényegében a parancskihirdetés módját jelöli meg *Apafy Mihály 1686.évi szebeni ediktuma*: „Minden rendbeli Tisztviselők és az egész nemesség minden reggel öt óraker,

³¹ SZENDREI: i. m. 294, 297. o.

³² SZENDREI: i. m. 303. o.

³³ Hadi edictum Kővár részére 1665-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1891/IV. kötet, 432. o.

hasonlóképpen délután is két órakor Palotánkra tartoznak feljönni és innét várni ordinantiát (parancsot).³⁴

A *Máramaros megyei 1744.-ik évi nemesi felkelés számára kiadott utasítás* egyedi szolgálati kötelemként írja elő, hogy: „Megsebesülendők vagy más formán betegeskedők körül való dajkálkodás (sic!) és az egész katonaság tisztasága, csinossága fog állani Zászlótartó őkegyelme kötelességében...³⁵

Nádasdy Ferenc horvát bán 1768-ban kiadott hadi cikkei harctéri fosztogatással kapcsolatban írják elő követendő magatartásként: „Ha a dolog ütközetre kerül, senki addig fosztogatásra ne menjen, míg az ellenség teljesen vissza nem veretett; aki másként cselekszik, tisztje által minden további megfontolás nélkül felkonczolandó.”³⁶

A csatába (itt: verekedés) indulás előtt tanúsítandó helyes magatartásról rendelkezik *Hadik András altábornagy magyar lovasság számára 1774- ben kiadott szabályzata*: „Tilalmaztatik keményen, sem fő-sem al-Tiszt, sem közember ne merészeljen verekedés előtt az ellenségnek erejéről, annak sokaságáról, helyes rendelkezéseiről beszélni, vagy hogy így- amúgy lesz, mennyi ágyúval- amannyi gyalogsággal légyen, ellenben a mi népünk csak egy maroknyi, rossz helyen áll, lovai rosszak... Minden tiszt köteleztetik a verekedéskor és előtte az népet a maga hivataljára (kötelességére), Nemzetünk

³⁴ Apafy Mihály szebeni edictuma 1686-ból, *Hadtörténeti Közlemények*, 1891/IV. kötet, 723-724. o.

³⁵ A máramarosmegyei 1744-ik évi magyar nemesi fölkelés számára kiadott utasítások, *Hadtörténeti Közlemények*, 1897/X. kötet, 309-312. o.

³⁶ Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elé terjesztettek, *Hadtörténeti Közlemények*, 1892/V. kötet, 418. o.

hajdani dicsőségére emlékeztetni és bátorítani, sőt a közember is biztassa a maga pajtását...”³⁷

A lovak oktatása és kímélete az egyik tárgya a „*Szolgalat regulamentuma a Magyar Felkelő Sereg Lovasságának számára*” címmel, 1809-ben kiadott szabályzatnak: „A lovak tanítása... csendesesen, és minden hevesség, s indulatosság nélkül tetessen. Valahol csak egy Szakaszh lovasság együtt van, ló oskola készíttessen, melynek földje nem síkos, hanem illendően homokkal, és köveccsel legyen meghordva, hogy benne Lovast, s a Lovat is, ki lehessen tanítani. Eggy napnál tovább a ló ne álljon; hanem jártatásra ki lovagoltasson. Minden lehető módon el kell kerülni, hogy senki a Lova hátát fel ne sértse. Ha valamelly Kovács a lovat megnyilazza (patáját patkószeggel megsebz), keményen meg kell büntetni. Mivel a vitézek úgy is magok lovain lovagolnak: meg kell velük értetni, hogy ha hosszas, és jó szolgálatot akarunk a Lótúl várni, annak tulajdonságait esmérnünk, s azzal a szerint kell bánnunk: és hogy a Lovas Katona java gyakran a Lovától függ.”³⁸

A gazdálkodással, jövedelmi viszonyokkal, ellátással kapcsolatos kérdések is csaknem valamennyi szabályzatban megjelennek.

II. Miksa a Gyulaffy László veszprémi kapitány részére 1567-ben kiadott utasításában előírja: „Aratás idején gondoskodjék a várnak élelmi szerekkel (gabonával) való ellátásáról. A végvárat s az innen kiinduló csapatokat kenyérrel, borral, sóval, zsírral, sajttal és zabbal idejekorán

³⁷ Hadik altábornagy szabályzata a magyar lovasság számára, *Hadtörténeti Közlemények*, 1896/IX. kötet, 537. o.

³⁸ Szolgalat regulamentuma a Magyar Felkelő Sereg Lovasságának számára, In: LÁZÁR Balázs (szerk.): *A Magyar Királyi nemesi felkelés 1809. évi szabályzatai*, Nap Kiadó, 209, 148-149. o.

ellássa. Igyekezzen a bevásárlásoknál mindig első lenni, hogy jó cikkekkel, s olcsón vásárolhasson. Gondoskodjék arról, hogy a bor ne téli időben szállíttassék, hogy a hordókat idejekorán s olcsón szerezzék be, hogy a bor jó helyen tartassék, a kimerésnél pedig maga vagy a helyettese mindig jelen legyen.”³⁹

A vásárlást is érinti *Báthory István a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára 1579-81 között kiadott rendtartásában*: „Senki semmiféle élelmet az táboron kívül ne vigyen, kufároknak és egyéb élés hordóknak eleibe ne menjen, hanem az táborban illendő áron vegyék, az ki mit akar venni.”⁴⁰

Eszterházy Miklós a már említett *artikulus levelében* a kifizetések rendjét határozza meg: „...tartozzanak 30 napot egy hónapra szolgálni, amint ez szokás is, és legyen nekik minden hónapért megfizetve, azonban hogyha a pénz elkésné és nem lenne mindjárt kéznél, legyenek türelemmel.”⁴¹

Érdekes rendelkezést tartalmaz a korábban írt *Forgács Ádám főkapitány rendtartása* a bor értékesítésével kapcsolatban: „A sereg Szent Mihály nap után árul korcsmát... s annak szabad bort árulni a véghelyben (végvárban), ha pedig más nemes, vagy nemtelen árulna, megintvén először, ha nem akarja elhagyni, vágassa ki hordója fenekét kapitány uram.”⁴²

A süszéghelyzetben biztosítandó ellátásról rendelkezik *Teleki Mihály főgenerális 1669-ben kelt utasítása* a huszti vár kapitánya és várnagyai számára: „...ha szoros állapotra jutnánk, s ökelmek kész pénzen kenyeret nem vehetnének, a

³⁹ Két katonai utasítás 1567-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1889/II. kötet, 320-321. o.

⁴⁰ BARABÁS: i. m. 671. o.

⁴¹ Esterházy Miklós nádor *artikulus levele* 1631-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 408. o.

⁴² Gr. Forgách Ádám bányavárosi főkapitány katonai rendtartása, *Hadtörténeti Közlemények*, 1892/V. kötet, 571., 576. o.

prezídium (várvédők) ki nem járhatván (a városba), a várban lévő élésre kellene szorulni: husz vagy tizennyolc napra adjon egy negyed búzát vagy lisztet egy legényre...; egy turót s szalonnát is adhat kapitány uram illendő képpen.”⁴³

*I. Lipót 1682-ben az átvonuló katonaság számára, a menetben lévő seregek helységekben megszállása esetére, írja elő az ellátmányt: „A csapatok a kirendelt hadtáp jelentése szerint élelmeztessenek, mert a beszállásolt katonának tartásdíjat egyedül a hadtáp adja, neki és senki másnak. Az illetéket (ellátmányt) a sereg távozása előtt azonnal kézbesíteni és a parancsnokló tisztnek kellőképpen nyugtázni kell. A naponkénti emberadag ne legyen több két font (1 kg.) kenyérnél, egy font (0,5 kg.) marhahúsnál, 2 meszely (8 dl.) bornál, vagy egy pint (0,5 l.) sörnél, a lóadag pedig ne haladja meg a hat font (3 kg.) zabót (sic!), hat font (3 kg.) szénát és egy köteg szalmát. A tisztnek az illető helységben a felek előtt is ismeretes rendtartás értelmében a meghatározott adaggal megelégedni tartoznak.”*⁴⁴

A zsákmányból részesedés módját szabályozzák a már említett *Nádasdy Ferenc horvát bán hadi cikkei*: „...zsákmányoló különítmények, az ejtett zsákmányból a bánt illető részt... átadni kötelesek; a többi, ősi szokás szerint a legtöbbet ígérőnek eladandó, a bejött összegből a parancsnokok és az olyanok, kik az ellenség előtt lovat veszítettek s ezért eddig még kárpótlást nem nyertek, két részt a többiek egy-egy részt nyerjenek.”⁴⁵

⁴³ Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1893/VI. kötet, 294-295. o.

⁴⁴ I. Lipót királynak 1682-ben kelt rendtartása az átvonuló katonaság számára, *Hadtörténeti Közlemények*, 1919-1921/XX-XXII. kötet, 172. o.

⁴⁵ Hadi cikkek és katonai eskü, melyek gróf Nádasdy Ferencz lovas tábornok, horvát bán által a császári királyi udvari hadi tanács elé terjesztettek, *Hadtörténeti Közlemények*, 1892/V. kötet, 418. o.

A karbantartás, állagmegóvás körében *II. Miksa* említett *katonai utasítása* Gyulaffy László veszprémi kapitány kötelességévé teszi, hogy: „a tüzer eszközökre gondot viseljen s szükség nélkül sem lőport sem mást el ne fogyasszon. A váron szükséges javításokat vigye véghez.”⁴⁶

Eszterházy Miklós nádor már idézett *articulus levele* a fegyverekkel kapcsolatban előírja, hogy: „senki a zsoldosok közül fegyverét oktanulul ne használja, hanem jól rendben tartsa, favágással vagy hasonlóval el ne rontsa... ha azonban egyik vagy másik... úgy jelenik meg, hogy puskáját és fegyverét az ellenség ellen nem használhatná, ezért testén fenyítendő.”⁴⁷

Teleki Mihály főkapitány a huszti vár kapitányának adott utasításában az ágyukról elrendeli, hogy: „A kapukra szolgáló belső várban lévő ágyuk lyukait kitisztítsák és egyéb szükséges helyeket is tartsanak, hogy a szükség idején a kapuknak succurrálhassanak (segítséget nyújthassanak).”⁴⁸

A *bujdosó magyarok 1676-78 között készült hadi szabályzata* a sereg vonulásakor az utak rendbe tételét a következők szerint írja elő: „...mindennél majd legszükségesebb, mikor a tábor elindul a tábornesterrel száz vagy kétszáz gyalog rendszerint fejszékkel és kapákkal az utat csinálni elmennének, hogy az ágyuk és tábori szekerek előtt a rossz hidat, palót, gátot a közellevő erdőkből, berkekből

⁴⁶ Két katonai utasítás 1567-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1889/II. kötet, 320. o.

⁴⁷ Esterházy Miklós nádor *articulus levele* 1631-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 407. o.

⁴⁸ Teleki Mihály utasítása a huszti vár kapitánya és várnagyai számára, 1669-ből, *Hadtörténeti Közlemények*, 1893/VI. kötet, 294. o.

megcsinálván és töltvén, a lövő szerszámok és szekerek, gyalogok minden akadály nélkül mehetnének.”⁴⁹

Végül különlegességgént álljon itt egy-egy ruházati előírás, illetőleg alaki szabály. *A nemesi felkelés számára megállapított egyenruha szabályzat (1806)* felhívja a figyelmet az egyszerűsége és a költség kímélésre : „ Ámbár a Nemes Vármegye meg álitotta légyen, hogy ezen Seregnek valamely Hadi köntösben (sic!) egyezőleg öltözni nem szükséges , szabadságában hagyott ugyantsak, hogy azon Nemes Sereg Tagjainak tettzenék önként egyforma köntösbe öltözni az oly feltétel alatt, hogy fényes és költséges ne légyen : Mente: az légyen világos kék közönséges Posztból sárga réz három rend Pikkellyel... Nadrág: Ez légyen hasonló színű Sinorral három renddel... Tsákó: ez légyen fekete Posztból, kékszínű vitéz kötéssel, kék és fekete Tolluval és külön pántlikából készült Rosával... Csizma: Bornyú bőr, vas Sarkantyúval... Loszerszám: Fekete minden réz czifraság nélkül, tsakhogy tsinos (hasznos) és jó legyen... Így találtatván oltsobbnak és tsinosabbnak az öltözöt.... de az aki fényesebben fog megjelenni bizonyosan büntetésre méltónak fog találtattni.”⁵⁰

A gyakorlás Regulamentuma a Magyar Felkelő Nemesség Gyalogságának számára című 1809-ben megjelent szabályzat számos alaki rendelkezést írt elő.

Ezek közül néhány példa: „A kivontt kard a következő mód szerint tartatik. A hüvelyk, és a mutató újj, a jobb kart meghajtván, úgy fogja által a markolatot, hogy a hüvelyk, és mutató újjak hegyei összeérjenek, a többi újak pedig a mutató újj, és a markolat mellett bezárva maradjanak; úgy, hogy a

⁴⁹ Bujdosó magyarok hadi szabályzata, 1676-78, *Hadtörténeti Közlemények*, 1894/VII. kötet, 571. o.

⁵⁰ Nemesi felkelés számára megállapított egyenruhatervezet, *Hadtörténeti Közlemények*, 1916/XVII. kötet, 206-207. o.

tenyér üressen maradjon. A markolat feje czombhoz, annyira van hátra vonva, hogy a kard vas egyenesen felfelé, és fokával a vállon álljon... Az Altiszt a Fegyvert jobb karján a mutató, és közép ujjja között hordja. A tenyér befödi a szerszámot. – A szerszám srófja a jobb czomb felé, a kar erőltetés nélkül kinyújtva, s a fegyvercső a jobb kar hosszában a váll felé tartatik.

Az igazodásnál az Ezredes Tiszt azon szárnyrúl, mellyrúl az Igazodás vetetik, legfőképen a Tisztségekre néz, s az Igazodást kardintések által vezeti. A Frontra befelé való intés azt jelenti, hogy ai Individuumok Szakaszaikkal nagyon előre, a Frontról kifelé való intés azt jelenti, hogy nagyon befelé vagynak. Az a Kapitány, a ki azon szárnyonn áll, a mellyrúl az Igazodás vetetik, ügyel a második és harmadik Rendek Igazodására.”⁵¹

Mіндеzek alapján megállapítható, hogy a katonai szabályzatok (rendeletek, ediktumok, utasítások), a királyi dekrétumokban, majd a törvénycikkekben előírt rendelkezéseken túl, ill. azok mellett, adott csapatok és személyek számára, meghatározott helyen, időben és körülmények között, konkrét szolgálati teendőket, magatartási formákat, továbbá életviszonyokat rendező normák összességét foglalták magukba.

⁵¹ LÁZÁR: i. m. 341., 343., 345. o.

MŰHELY

